

Prof. Dr. İBRAHİM ATALAY

TÜRKİYE'DE KIR YERLEŞMELERİNİN
ARAZİ DEĞREDASYONU ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ

Coğrafya Araştırmaları, Cilt I, Sayı 1'den ayırısım

Sayfa:91-101

ANKARA, 1989

TÜRKİYE'DE KIR YERLEŞMELERİNİN ARAZİ DEĞREDASYONU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Prof. Dr. İBRAHİM ATALAY*

GİRİŞ

Yerleşme tarihi yaklaşık olarak günümüzden 8000 yıl kadar önceye dayanan Anadolu, çeşitli medeniyetlerin kurulmasına beşiklik etmiş, birçok devletler ve imparatorlukları barındırmış ve dolayısıyla değişik kültürlerin hayat sahası olmuştur. Alp kuşağı içinde bulunan Anadolu, hem son derece arızalı hem de yüksek bir topoğrafyaya ve ayrıca her jeolojik zamanın çeşitli çevrelerine ait farklı kaya topluluklarına sahiptir. Nitekim, ülkemizin üçte ikisini % 15'ten fazla eğimli araziler oluşturmaktadır; bunun yanında doğal denge- nin bozulduğu eğimli alanlarda aşınmağa karşı son derece müsait olan ve yer yer oyuntularla parçalanmış volkanik tüf ve piroklastik maddeler, kumlu milli Neojen ve kumlu, killi, milli ve kireçli tabakaların ardalanmalı olarak sıralandığı Mesozoyik ve Eosen fişleri, pekişmesi zayıf çeşitli depolar ile bünyesine su aldığı kolayca eriyen tuzlu-jipsli ve alkali araziler ile toprak örtüsünün tamamen süprülmesi ile kayalıklar halinde beliren silis nisbeti fazla olan metamorfik ve volkanik kütleler ile aşırı bazik alanlar vs. bulunmaktadır.

Ülkemizde topoğrafyanın arızalı olması daha ziyade dağınık kırsal yerleşmelerin doğmasına neden olmuş, geçimi tarım ve hayvancılığa dayanan kırsal nüfus, arızalı-dağlık alanlarda hububat ihtiyacını karşılamak için çoğu tarıma uygun olmayan alanlarda tarım yapmış, yakacak ve yapacak ihtiyacını karşılamak için ormanlardan aşırı ve düzensiz olarak faydalanmış, gerek orman ve gerekse otlak alanlarda aşırı şekilde hayvan otlatmıştır. Osmanlı döneminde, kırsal alanlarda nüfus artışı, zaman zaman asayişin sağlanamaması, timar, has ve zemet sahiplerinin köylüden aşırı vergi almaları, bazı köy sakinlerinin buldukları alanlardan koparak dağlık alanlarda yeni yerleşme sahaları kurmalarına neden olmuş ve bu yüzden de kırsal yerleşmeler gittikçe daha dağınık bir durum almıştır. Öte yandan, kırsal yerleşme alanlarındaki doğal kaynakların köy sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olması, özel-

* 9 Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi. İzmir.

likle dağlık alanlarda birkaç haneden ibaret olan ve yazın iskân edilen, yerine göre tarımın veya hayvancılığın ağır bastığı geçici yerleşme merkezleri kurulmuştur. Ülkemizde resmî kayıtlara göre 35 131 köy bulunmaktadır. Ancak idarî yönden köylere bağlı mahalle, kom, mezraa, oba, yaylak ve kışlaklar gibi köy-altı iskân tipleri de ilâve edildiğinde kırsal yerleşmelerin 70 000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

İşte dağınık kırsal yerleşme sistemi, ülkemizde ormanların aşırı şekilde tahrip edilmesine, sürüme uygun olmayan alanlarda tarım yapılmasına, meralarda aşırı olarak hayvan otlatılmasına sebep olmuş ve bu yüzden ülkemiz arazisinin en azından % 50 kadarında çeşitli derecede erozyon olayları baş göstermiştir. Öyle ki, ülkemizde tarım yapılan 6.1 milyon hektar arazi sürüme uygun olmayan V., VI. ve VII. sınıf arazi kapsamına girmektedir. Bir yılda ortalama olarak bir km² lik alandan taşınan malzeme ise 600 tonu aşmakta ve nehirlerimiz vasıtasıyla yüzer halde taşınan katı madde miktarı ise 380 milyon tonu bulmaktadır.

Bu makalede, daha ziyade kırsal yerleşmenin arazi degradasyonu üzerindeki etkileri ve bunun sonuçları üzerinde durulacaktır.

ANADOLU'DA KIRSAL YERLEŞİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bilindiği gibi Anadolu, yeryüzünde yerleşme tarihinin en eski olduğu ülkeler arasında yer almaktadır ve ilk yerleşmeler günümüzden en az 8000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Gerçekten, Antalya Karain, Beldibi, Öküzini, Antalya'da Kadıni ve Hatay Samanlıdağ vs gibi mağaralarda yapılan araştırmalarda bu alanlarda Paleolitik insan topluluklarının yaşadıkları anlaşılmıştır. Paleolitik dönemde, Anadolu'nun güney kesiminde Göller yöresinde, Torosların eteklerinde ve hatta doğuda Erzurum Ovası dahilinde yerleşmeler yoğunlaşmıştır.

M.Ö. 6300-6500 yılları arasındaki Neolitik dönemde yerleşmeler daha da yaygınlaşmış ve hayvancılık yanında uygulanan tarla kültürü, mağara yaşamının yerini almış; kerpiçten evler, çanak-çömlek, ok ve mızraklar yapılmış ve hatta hayvan ve bitki liflerinden yararlanılarak dokumacılık bile başlatılmıştır.

Bu dönemi M.Ö. 4750-4000 yılları arasında Kalkolitik devre izlemiş ve bu dönemde adeta petek şeklinde olan ev kümeleri inşa edilmiş, madenî eşyalar yapılmış, tarım ve hayvancılık faaliyetleri de gelişmiştir. M. Ö. 4000-3000 yılları arasındaki Genç Kalkolitik devrede yerleşik hayat ilerlemiş ve o dönemin kasaba ve şehirleri kurulmuştur (İç Anadolu'da Büyüköllücek, İstanbul Fikirtepe, Göller yöresinde Kuruçay, Amik ve nihayet Doğa Anadolu'da yerleşik hayatın ilk nüveleri kurulmuştur). M.Ö. 3000 yıllarından sonra Anadolu'da

bulunan gür ormanlardan istifade edilerek madencilik özellikle bakırcılık gelişme göstermiş, kırsal yerleşme yanında kent yerleşmeleri de yaygın bir durum almağa başlamış ve Anadolu'nun her tarafına yayılmıştır.

İlkçağ'a gelindiğinde, bu çağın başlangıcında Anadolu civarındaki ülkelere hammadde ithal ettikleri bir duruma gelmiş ve hatta M.Ö. 19. ve 18. yüzyıllarda Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun her tarafına yayılmıştır. Hititler döneminde Anadolu, dönemin en düzenli tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin hüküm sürdüğü bir ülke olmuştur. Gerçekten İvriz'de 3000-4000 yıl kadar öne kayaya oyulmuş bir elinde üzüm salkımı, diğer elinde buğday başakları bulunan insan (hükümdar) reliefi bu durumu kanıtlamaktadır. Ancak, bu devlet üstüste gelen kuraklık ve kıtlıktan geniş ölçüde sarsılmıştır; hatta Hititlerin bu yüzden yıkıldığı sanılmaktadır.

Doğu Anadolu'da Van Gölü çevresinde döneminin en ileri uygarlığını kuran Urartular, geniş ölçüde sulamaya dayanan kendilerine özgü tarımsal sistemler (Tır tarımı) uygulamışlardır. Hatta bugün bile Van'da bulunan ve kullanılan oldukça ileri düzeydeki sulama ve şehir içmesuyu sistemini kurmuşlardır. Urartular, sık sık Asurluların istilâ ve baskınlarına uğramış ve böylece hem Urartu medeniyeti zarar görmüş ve hem de bu dönemde sık meşe ormanları ile kaplı olan Van yöresi önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Nitekim, Asur kralının diktirdiği kitabe üzerinde: "güzel fidanlıkları dağıtım, üzüm bağlarını geniş ölçüde tahrip eyledim, sazlık kadar sık ormanları kestirdim.." okunmaktadır.

M.Ö. 1300 Yıllarında Batı Anadolu'ya yerleşen Frigler, verimli topraklar üzerinde tarım yapmış, zengin ormanların mevcudiyetine bağlı olarak kerestecilik ve maranogozluk alanlarında ilerlemişler; tiftik keçisi beslemişler ve tiftik işletmesinin de temellerini atarak dokumacılıkta ileri gitmişler ve ayrıca maden yataklarını da işletmişlerdir. Aynı şekilde İyonlar da Batı Anadolu'da önce Ege kıyılarında bilâhare Marmara ve Karadeniz kıyılarında ticaret merkezleri kurmuşlar; zinet eşyasında seramiğe, dokumacılıktan maden işletmeciliğine kadar çeşitli alanlarda önemli ilerleme kaydetmişler, nüfusları 2000 civarında ve daha fazla olan yerleşme merkezleri kurmuşlardır.

Roma İmparatorluğunun, 395 yılında yıkılışından sonra Anadolu Bizans hakimiyeti altında kalmış, bu dönemde Anadolu'da yoğun tarım ve hayvancılık faaliyetleri adeta Hitit kültürünün devamı şeklinde sürmüş, çeşitli dokumacılık kolları gelişerek devam etmiştir. Alpaslan'ın 1071'deki Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun kapısı Selçuk Türkleri'ne açılmış ve doğudan gelen Türk kabileleri Anadolu'nun tenha olan kırlarına yerleşmişler, konar-göçer aşiretler yaylak ve kışlak tipinde yerleşmeler kurmuşlar ve zamanla kır iskânı gittikçe ilerlemiş ve toprağa yerleşik köy uygarlığı gelişmiştir. Selçuk-

lularla gelen göçebe aşiretler, sınır bölgelerinin korunması amacı ile sınır boylarına yerleştirilmiştir. Bu nedenle de hayvancılık ekonomisinin egemen olduğu dağınık ve küçük nüfuslu kırsal yerleşme ve/veya köyler kurulmuştur. Bu dönemde aynı ölçüde kentler de gelişmiş, “ahi” adlı esnaf örgütleri ihdas edilmiş ve Anadoluyu birbaştan birbaşa kateden ulaşım ağı kurulmuş, bu yollar üzerine kervansaraylar ve hanlar inşa edilmiştir.

Osmanlılar Döneminin kuruluş yıllarında, Osmanlılar bir taraftan verimli ve kuraklıktan az etkilenen topraklardan istifade etmek, diğer taraftan da Anadolu’da bulunan Moğol ve İlhanlılar’ın istilâsından korunmak için kuzeybatıya doğru yönelmişler; sınır boyları konar-göçer topluluklar yerleştirmişlerdir. Bilahare Osmanlılar’ın Anadolu’ya doğru yayılmaları ile Anadolu’nun kır potansiyeli tarım ve hayvancılık yapılarak değerlendirilmiştir. Osmanlılar döneminde zaptedilen topraklar gelir miktarlarına göre savaşlarda yararlılık gösteren kimselere timar, has, zeamet halinde verilmiştir. Yıllık geliri 100 000 akçeden fazla olan “has”, 100 000-20 000 akçe arasında olan “zeamet” ve 20 000 akçeden az olan “timar” olarak addedilmiş, bu toprakları işletenler toprağın gerçek sahipleri olmayıp, bu toprakları işletmekle yükümlü idiler ve toprakda çalışan köylüler ise kiracı ve ortakçı durumda idi. Osmanlı ordularına savaş zamanında gerekli asker, araç ve gereç yardımında bulunan sipahilerin, 16. yüzyıldan itibaren işlettikleri topraklara sahip çıkmaları ve halktan fazla vergi toplamaları ve 16. ila 19. yüzyıllar arasında zaman zaman asayişin bozulması, isyanların çıkması vs. gibi sebepler bazı köylülerin toprağını terk etmesine ve dağlık alanlara çekilmesine ve bir kısmının şehir ve kasabalara yığılmasına neden olmuştur. Bu yüzden kırsal alanlarda ve özellikle dağlık yörelerde üç beş haneden ibaret olan küçük yerleşme birimleri doğmuştur. Böylece kırsal yerleşmelerde geniş çapta bir dağılma meydana gelmiştir.

19. yüzyılda Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan gelen göçmenlerin toprağa yerleştirilmesi ile de kırsal yerleşmelerin sayısı artmış, boş kırsal alanlar tarıma açılmıştır.

1839 da “Gülhane Fermanı” timar, has, zeamet sistemini ortadan kaldırmış olmakla beraber, köy mülkiyetine bekleneni getirmemiştir. Nitekim, nüfuzlu alanlar 1858 de çıkarılan arazi nizamnamesi adlı kanunun boşluklarından yararlanarak büyük arazileri kendi adlarına tescil ettirmişlerdir. 1864 yılında çıkan “Vilâyet nizamnamesi” adlı fermanın yürürlüğüne girmesi ile köy tanınmış ve idari yönden bağımsızlığa kavuşmuştur. 18 Mart 1924 yılında çıkarılan köy kanunu ile de köylerin tanınması yanında özel mülkiyet hakkı da doğmuştur.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan sonra şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1- Anadolu’da, tarihin ilk çağlarından günümüze kadar olan süreç içerisinde arazinin doğal kaynaklarına dayalı olan yerleşmeler kurulmuş ve bu yer-

leşmelerin sakinlerinin geçimleri önemli ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmıştır.

2- Geçim kaynakları genellikle hayvancılığa dayalı konar-göçer topluluklar daha ziyade dağlık alanlarda yerleşmişler, yazın yaylalara, kışın ise alçak alanlara göç etmişlerdir.

3- Anadolu, hayat tarzları, kültürleri farklı olan çeşitli kavim ve milletlerin yerleşme sahası olmuş ve farklı sistemler uygulanmıştır.

4- Özellikle Osmanlılar döneminde arazi mülkiyet sisteminde zaman içerisinde köklü sayılacak değişimler olmuş, yerleşme, mülkiyet ve tarımsal faaliyetleri düzenleyecek esaslar belirlenmemiştir.

5- Mültezimlerin ve sipahilerin köylüden fazla vergi almaları, zaman zaman isyanların çıkması, aile ve aşiretler arasındaki mücadele devamlı olarak bazı ailelerin buldukları alanlardan koparak üç-beş hanelik yeni yerleşme alanları kurmalarına sebep olmuştur.

KIRSAL YERLEŞME TİPLERİ

Ülkemizde devamlı ve geçici olmak üzere iki farklı kırsal yerleşme tipi mevcuttur. Devamlı kırsal yerleşmeleri köyler ve geçici yerleşme tiplerini ise kom, mezraaa, oba, yaylak, kışlaklar vs. teşkil etmektedir (Şekil 1).

Köy yerleşmeleri, sahillerden başlayıp, özellikle Doğu Anadolu'da 2600 m.ye kadar çıkmaktadır. Özellikle dağlık alanlardaki köy yerleşmeleri muhtarlığın bulunduğu bir mahalle veya nüve ve buna bağlı birbirlerinden ayrı olan birkaç mahalleden ibarettir. Bu durum daha çok tarımsal toprakların azlığından kaynaklanmış olup, köy sakinleri kendilerince yeterli toprak bulmaları amacı ile köyün çevresindeki uygun alanlara adeta kümeler şeklinde dağılmışlardır.

Geçici yerleşmelerden kom, bir veya birkaç ev ve bunların yanında bulunan birkaç hayvan ağılından ibaret olup, bu yerleşmeler daha ziyade Doğu Anadolu'nun dağlık alanlarda yaygındır; hayvancılık faaliyetleri hakimdir.

Mezraa, daha ziyade tarım, ikinci derece de hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü ve buna bağlı olarak da yerleşmelerin dahilinde ve çevresinde bahçe ve tarlaların yer aldığı yerleşmelerdir.

Oba, koma benzemekte olup, Karadeniz bölgesinde bilhassa Ordu-Giresun arasında duvarları taştan, çatısı ağaç malzemedan yapılmış ve genellikle 5-20 evden ibaret ve evlerin civarında sebze bahçesinin bulunduğu yerleşmelerdir.

Yaylak ise, ülkemizin hemen her tarafında ormanın üst sınırında ve alpin-subalpin yaylalar kuşağında hayvan otlatmak amacı ile kurulan yerleşmeler-

dir. Bilhassa Toros ve Doğu Karadenizdeki yaylaların bazıları hertürlü ihtiyacın giderildiği adeta büyük bir kasaba niteliğindedir. Toroslardaki yaylalar, aynı zamanda, bunaltıcı yaz sıcağından kaçan insanlar için bir dinlenme yeridir. Yayla meskenleri genellikle taş malzemedен, ormana yakın olanlar ise ağaç malzemedен yapılmıştır.

Kışlak ise, bilhassa Toroslarda hayvancılıkla geçinen Türkmenlerin, Yörüklerin kışın barındıkları, geçici iskân alanlarıdır.

TÜRKİYE'DE YERLEŞMELERİN DAĞINIK OLMASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ülkemizde yerleşmenin dağınık ve düzensiz olmasını tayin eden faktörlerin başında fizyografik ve sosyo-ekonomik faktörler gelmektedir.

1- **Fizyografik faktörler:** Yaklaşık olarak 780 000 km² yüzölçümüne sahip olan ülkemiz arazisi hem son derece arızalı hem de yüksektir. Nitekim, Kuzey Anadolu, ve Toros orojenik kuşağı akarsular tarafından dar ve derin olarak parçalanmış durumdadır. Doğu Anadolu'da ise geniş alanlara yayılan volkanik platolar ve bunun üzerinde yükselen volkanik kökenli dağlar yer almaktadır. Ortalama yüksekliği 1100 m. civarında olan ülkemizde % 15 den çok eğimli alanlar, ülkemiz arazisinin % 62.5 ini % 40 dan fazla eğimli olan alanlar ise % 46 sını işgal etmektedir. Başka bir ifade ile de son derece dik veya arızalı araziler ülkemizin % 30 kadarını kapsamaktadır. Bilhassa orojenik kuşaklarımızda kısa mesafeler dahilinde yükselti şartları sık sık değişmektedir.

Ülkemizin son derece arızalı bir özellik göstermesinin doğal sonucu olarak, daha ziyade küçük nüveler şeklinde dağınık yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, arızalı alanlarda köylüler sürülebilir, ekilebilir arazi bulmak için adeta dağlık alanlara yayılmışlar ve kendileri için uygun buldukları dağların yamaçlarına, eteklerine, vadi taban, kenar ve ağızlarına yerleşmişlerdir. Ancak, bu arızalı alanlarda başta tarımsal arazinin darlığı köylüleri yeni yerleşme alanları ve yeni tarımsal alan bulmağa adeta zorlamış ve bunun sonucu olarak da dağınık bir yerleşme sistemi kendini göstermiştir.

Öte yandan, köy çevresindeki doğal otlak ve tarım alanlarının yetersizliği yüzünden ve bunun yanında yaz sıcaklığından da kurtulmak nedeni ile ikinci bir hayat ve geçim sahası olan geçici iskân üniteleri doğmuştur. Daha önce bahsedildiği gibi, hayvancılığın ağır bastığı oba, tarım ve hayvancılığın birarada sürdürüldüğü mezraa, orman üst sınırında sadece hayvanların otlatıldığı alanlarda yaylak vs. gibi geçici yerleşmeler ortaya çıkmıştır.

Böylece, bir bakıma arazinin bütün potansiyelinden faydalanmak için sahil şeridinden dağların yüksek kesimlerine kadar olan saha dahilinde farklı

tipte dağınık ve küçük birimlerden ibaret yerleşme merkezleri kurulmuştur. Bu nedenle; geçici yerleşmeler, tarımsal ve diğer kaynakların yetersizliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2- Sosyal faktörler: Anadolu'da asayişin bozulduğu, mültezimlerin fazla vergi aldığı ve iç isyanların çıktığı dönemlerde bazı yerleşme birimlerinden kopan aileler kendilerince emin hissettikleri yerlere taşınmışlar veya göç etmişlerdir. Böylece, özellikle Doğu Anadolu'da yeni yerleşme birimleri ortaya çıkmıştır.

YERLEŞME İLE ARAZİ DEĞREDASYONU ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Arazi degredasyonunu etkileyen birçok faktörler bulunmaktadır. Ancak, bunların başında düzensiz yerleşme ve bunun yol açtığı yanlış arazi kullanma yani orman ve meralarda erken ve aşırı hayvan otlatma vs. gelmektedir. Ülkemizde özellikle dağlık-arızalı alanlarda yerleşen kırsal nüfus hububat ihtiyacını karşılamak için buldukları sahada tarıma uygun olan ve olmayan alanları tarıma açmışlar, yakacak ve yapacak ihtiyaçlarını temin etmek için sahada tarıma uygun olan ve olmayan alanları tarıma açmışlar, yakacak ve yapacak ihtiyaçlarını temin etmek için ormanlardan aşırı şekilde istifade etmişler ve yiyecek ile giyecek ihtiyaçlarını da gidermek yönünden meraların ot kapasitesinin üstünde hayvan beslemişlerdir. Çünkü, herşeyden önce, son 15-20 yıla gelinceye kadar kırsal alanlarımızda kapalı bir ekonomik sistem hüküm sürmekte idi ve bu nedenle de kırsal nüfus tüm ihtiyaçlarını bulunduğu sahadan gidermek zorunda idi. İşte, kırsal nüfusun tüm ihtiyaçlarını buldukları sahadan temin etmesi yanlış arazi kullanmağa yani arazinin tarıma uygun olup olmamasına bakılmaksızın tarım yapılmasına, mera sahalarında erken ve normal otlatma kapasitesinin üzerinde hayvan otlatılmasına, mevcut ormanlık alanların yer yer tarıma açılmasına ve de ormandan aşırı şekilde faydalanmağa yol açmıştır. Bu ise toprak-bitki-su dengesinin bozulmasına ve sonuçta toprakların erozyonlaşmasına, toprakların tamamen süprüldüğü alanlarda ise erozyonun ana materyale intikal etmesine neden olmuştur. Nitekim erozyon, kumlu-milli ana materyal üzerinde oyuntular şeklinde cereyan etmektedir. Toprakların tamamen aşındığı kuvarsit, kuvarsit şist, kireçtaşı, andezit, gabro, peridotit vs gibi sert volkanik kayalardan ibaret araziler, adeta işe yaramaz kayalık alanlar halinde kalmaktadır.

Nitekim, genel bir değerlendirme yapıldığında,

1- Mer'a sahalarımızda aşırı hayvan otlatması sonunda mer'anın doğal vejetasyon kompozisyonu bozulmuş, bunun yerine ve hayvanların sevmedikleri dikenli ve acı olan otsu türler hakim olmuştur. Toroslar'daki subalpin mer'a-

larda ve Orta ve Doğu Anadolu'daki otlak alanlarında bu durum son derece bariz olarak görülmekte olup, sözü edilen sahalarda sığır kuyruğu (*Verbascum* sp.) geven (*Astragalus* sp.) sütleğen (*Euphorbia* sp.) devedikeni (*Alhagi* sp.) gibi türler birlikler oluşturacak derecede yaygın bir durum almıştır.

2- Yanlış arazi kullanma sonucu devamlı olarak otlak olarak kullanılması gereken V. ve VI. sınıf, ormanla kaplı olması gereken VII. sınıf araziler, yani sürüme uygun olmayan araziler, yer yer tarıma açılmıştır. Halihazırda bile tarıma uygun olmayan 6.1 milyon hektar arazide tarım yapılmaktadır. Bunun yanında, tarıma uygun olan ancak özel toprak koruma tedbirleri ile tarım yapılması gereken III. ve IV. sınıf arazilerde de kontrolsüz tarım sürdürülmektedir. Bu durum, toprakların kısa sürede aşınmasına ve yer yer ana materyalin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3- Orman alanlarında bir taraftan otlatma yapılması, ormanların doğal olarak gençleşmesini önlemiş, diğer taraftan da yakacak ve yapacak ihtiyacının temini için yer yer ormanlar yok edilmiş ve orman yangınları da bazı yıllar âfet şeklini almıştır. Bu durumun sonucu olarak, Akdeniz bölgesinde kızılçam ormanları ile kaplı olması gereken alanlar maki denilen çalılarla, makilerin tahrip edilmesi ile de diz boyu yüksekliğinde olan garig denilen kısa boylu çalılarla kaplanmasına sebep olmuştur. Yarıkurak-yarınemli alanlarımızda ormanların yerini antropojen stepler almıştır. Söz konusu durum, Karadeniz bölgesi hariç diğer bölgelerimizde görülmektedir. Sadece Doğu Karadeniz bölümünde köylülerin yakacak ve yapacak ihtiyaçlarını temin etmek için ladin (*Picea orientalis*) ormanlarından bir yılda 25 000 m³ civarında iyi kalitede kerestelik ağaçların kesildiği bildirilmektedir (Kayacak 1952). Toros dağlarında sedir (*Cedrus libani*) ormanlarının tahrip edildiği alanlar ya çıplak kayalık halinde veya ardıçlarla kaplı durumdadır. Otlatmanın yapıldığı alanlar da ise doğal yoldan ormanlar gençleşmemektedir. Sonuçta, ülkemizin en az yarısını kaplaması gereken orman alanları azalarak bozuk ormanlarda dahil olmak üzere bugün % 26 ya düşmüştür.

4- Doğal dengenin bozulması ile oluşan erozyon ve sedimantasyon telâfisi mümkün olmayan arazi kayıpları meydana getirmiştir. Şöyle ki, ülkemizde evaporit kökenli olan ve bünyesinde bol miktarda eriyebilir-çözülebilir sülfat, bikarbonat ve klor taşıyan tortulların erozyon sonucu açığa çıkmaları, bir taraftan bu kütlelerin yer yer oyuntularla parçalanarak kaymalarına, diğer yandan da bazı seyrek tuzcul bitkiler dışında sahanın bitki örtüsü yönünden, çıplak kalmasına yolaçmıştır. Bu sahalarda, Oltu çayı havzasında, aşağı Aras havzasında, Ulukışla civarında vs. görülmektedir. Bunun yanında orojenik kuşaklarımız boyunca yer yer uzanan peridotit-serpantin-gabro karışımından meydana gelmiş olan aşırı derecede bazik kütlelerin erozyon sonucunda yüzeye çıktığı alan-

larda işe yaramaz arazi haline dönüşmüştür. Çünkü bu kütlelerin ayrışması ile açığa çıkan karbonatlar, aşırı alkali reaksiyon gösterdiklerinden bitki örtüsü tutunmasını engellemektedir. Bundan böyle, bu araziler de adeta işe yaramaz. VIII. sınıf arazi halinde ortaya çıkmıştır. Öte yandan, doğal bitki örtüsü tamamen tahrip edilmiş karstik araziler de taşlık-kayalık görünüm arz eden bir durum almıştır.

5- Ülkemizde, birim alandan aşınan ve dolayısıyla taşınan ve biriken katı malzeme miktarı da son derece fazladır. Şöyle ki, ülkemiz, dünyada en fazla erozyona uğrayan ülkeler arasına girmektedir. Yapılan araştırmalara göre (Atalay 1980, 1984) yılda ortalama olarak 1 km² lik alandan taşınan ince malzeme 600 tonun üzerindedir, su toplama sahasının arızalı ve jeolojik yapının da aşınmaya kolay uğradığı Yeşilirmak havzasında ise yılda ortalama olarak 1 km² lik alandan taşınan yüzer haldeki malzeme 1500 tondan fazladır. Bunun sonucu olarak da yine ülkemizde nehirlerimiz vasıtasıyla denizlere ve komşu ülke topraklarına taşınan yüzer haldeki malzeme miktarı ise 400 milyon tona yaklaşmaktadır. Türkiye'de bir mil² den taşınan ortalama ince malzeme 1800 ton civarındadır. Bu değerler Afrika'da 70, Kuzey Amerika'da 245, Asya'da 1530, Güney Amerika'da 160 ton/mil² den taşınan ortalama ince malzeme 1800 ton civarındadır. Fırat nehri aşağı yukarı Nil nehri kadar yüzer halde malzeme nakletmektedir. Sellerin yayıldığı havza delta alanlarımızda ise şiddetli sayılabilecek bir birikme görülmektedir. Nitekim, Burdur, Akşehir-Eber, Muş, Kargı-Tosya, Büyük Menderes ve Gediz vs. havzalarında taşkınlar sonucu bazı yıllar binlerce dönüm arazi sellerin getirdiği çeşitli boyuttaki malzemelerle kaplanmaktadır. Ülkemizde yaklaşık 2.7 milyon hektarlık alan devamlı olarak taşkın, millenme ve aşırı drenajın etkisi altındadır.

6- Arazi degradasyonunun en önemli sonuçlarından biri iç göçler üzerinde görülmektedir. Gerçekten, ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren karayolu ağının gittikçe yayılması, kırsal alanlardan şehirlere doğru olan göçü hızlandırmıştır. Göç veren sahaların başında; şiddetli olarak erozyona uğramış, tarımsal alanların yetersiz ve çok parçalı olduğu, tabir uygun ise geçim sıkıntısının çekildiği Erzurum, Kars, Gümüşhane ve Sivas, Hakkari, Tunceli, Rize ve Artvin'i kapsayan Doğu, Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölümü gelmektedir. Bu bölgelerden özellikle sanayileşmenin ileri olduğu başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir, Bursa, Adana, İskenderun illerini kapsayan Güney, Batı ve Kuzeybatı Anadolu'ya doğru göç devam etmektedir. Nitekim, başta Artvin, Kars, Hakkari, Tunceli, Erzurum, Gümüşhane, Rize illerinde son yıllarda nüfus artışı durmuştur. Hattâ bu illerde nüfus azalması vardır. Bu durum "kırların boşalması" olarak nitelendirilebilir (Şekil 2).

7- Arazi degradasyonunun diğer bir etkisi ise, kırsal alanlardan yılın belli bir döneminde özellikle büyük merkezlerde çalışmak için gelen ve "gurbetçi"

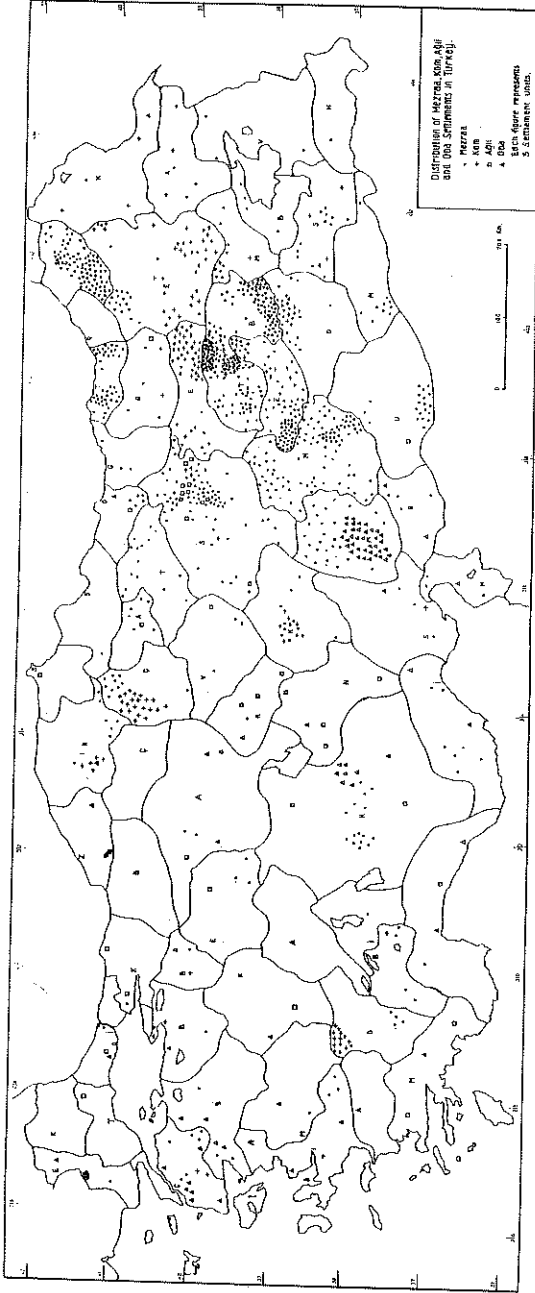
olarak adlandırılan “geçici işçilik” üzerinde olmuştur. Gerçekten, Karadeniz Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki bazı kırsal alanlardaki ailelerin bir iki ferdi, ailelerinin geçimini temin etmek için özellikle yaz döneminde bazı şehir ve büyük kasabalara çalışmaya gitmektedirler.

Kısaca, ülkemizde önemli boyutlara ulaşmış olan arazi degradasyonu nedeniyle doğal verim gücünü önemli ölçüde kaybetmiş ve bazı kesimlerde de tamamen yitirmiş, tabir uygun ise âdeta düşmana terkedilmiş gibi elden gitmiş ve kayalıklar halinde ordaya çıkmış olan araziler görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, ülkemizdeki kırsal yerleşmelerini çok dağınık ve her tarafa yayılmış olması ile ilgilidir.

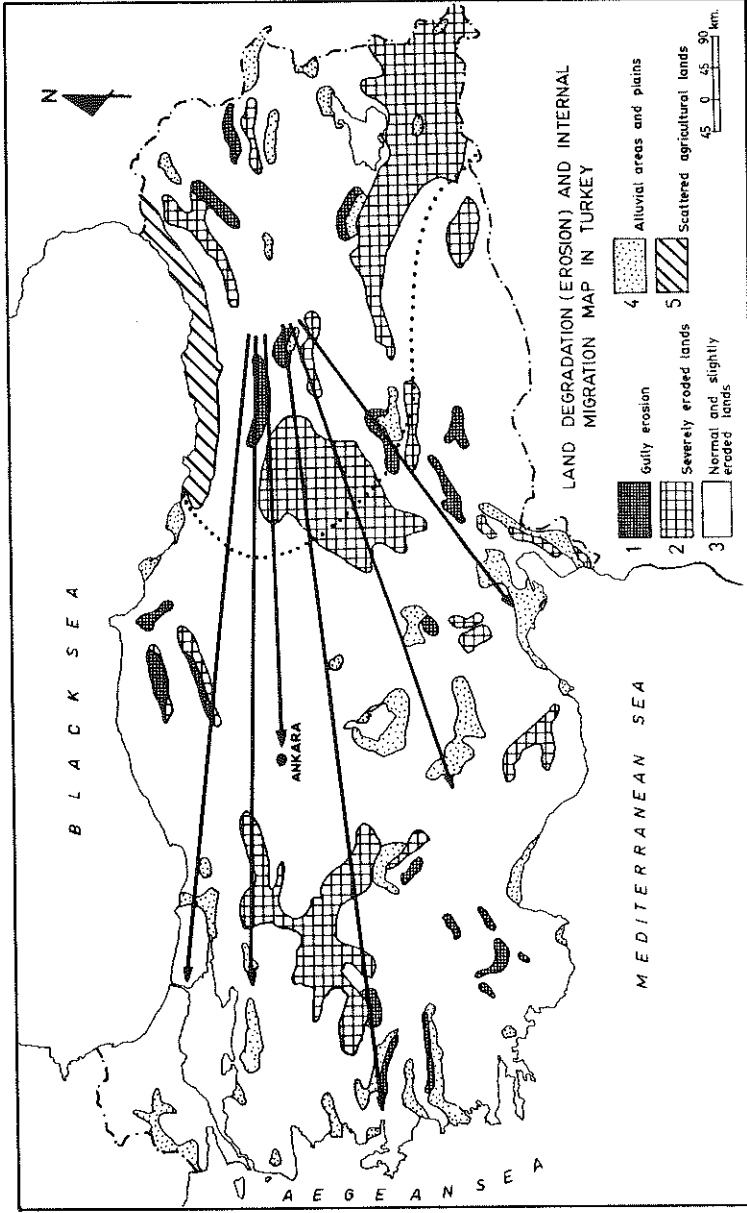
SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

- ATALAY, I., 1984, Soil erosion and its effects on the transportation and the modern sedimentation in Turkey: *Aegean Geographical Journal*, 2:31-47.
- ATALAY, I., 1987, Vegetation formations of Turkey: *Travaux de l’Institut de Géographie de Reims*, 11 (65-66): 17-30.
- ATALAY, I., 1987, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş: Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. 9. İzmir, 454 p.
- ATALAY, I., 1988 The geography of Lake Tortum district. (NE Anatolia): *Aegean Geographical Journal*, 4: 17 40.
- BARKAN, Ö. Lütfi., 1949-1950, “Osmanlı İmparatorluğu’nda bir iskân ve Kolonizasyon metodu olarak sürgünler”, İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası, Cilt-11, İstanbul.
- BAZIN, M. 1988, Le nomadisme Yörük aujourd’hui: *Les Sarıkeçili du Taurus Central: Pastorale et société*, Nu: 22: 11-29.
- ERİNÇ, S., 1972-73, Turkey: Outlines of a cultural geography: *Review of the Geog. Inst. Univ.: of İstanbul*, 14:1-23.
- GÜLERMAN, A., 1987, Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal yapısı: *Anadolu Matbaacılık*, İzmir.
- ORHONLU, C., 1963, Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 998. İstanbul.
- ORHONLU, C., 1967, Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerinde Araştırmalar (Derleyen: S. Özbaran): E. Ü. Edebiyat Fak. Yay. 31, İzmir.
- PAMUK, Ş. 1987, 100 soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914): Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- SÖZER, A.N., 1972, Kuzeydoğu Anadolu’da Yaylacılık: Turhan Kitabevi, Ankara.
- TANKUT, H. Reşit, 1939, “Köylerimiz”, İstanbul.

- TANOĞLU, A., 1954, *The geography of settlement: Review of the Geog. Inst. Univ. of Istanbul*, 4: 3-27.
- TUNÇDİLEK, N., 1967, *Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskam (Köy-altı İskan Şekilleri)*, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1283, Coğr. Enst. Yay. No: 1283, Coğr. Enst. Yay. No: 49, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1971, *Kır Yerleşmeleri: Köy-altı şekilleri, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, (Ed. Tümertekin, Mansur, Bnedict): İ. Ü. Edebiyat Fak. Coğr. Enst. Yay.: 17-52, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1986, *Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Evrimi: İ. Ü. Deniz Bil. ve Coğ. Enst. Yay. No: 4*, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1968, *İnternal migrations in Turkey: Geographical Inst. Pub. Nu: 54*, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1973, *Yerleşme Planı, Şehir-Köy İlişkileri, İ. Ü. Coğrafya Enst. Dergisi, Sayı: 19:71-85*, İstanbul.

Şekil 1 - Türkiye de Geçici Yerleşmelerinin Dağılışı (Tanoğlu, 1954)

Şekil 2 - Türkiye'de Arazi Degredasyonu ve İç Göçleri Gösteren Basitleştirilmiş Harita İşaretleri: 1 - Oyuntu erozyonu 2 - Şiddetli olarak erozyona uğramış araziler, 3 - Normal ve Hafif erozyon alanları. 4 - Alüvyal alanlar ve ovalar, 5 - Dağınık tarımsal alanlar.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA